

Negatieve omgevingen

Ton van der Wouden, onderzoeker PIONIER-project, NWO/Rijksuniversiteit Groningen

Het krioelt bij Onze Taal niet van de taal-liefhebbers, hoewel het er best pluis is. Met deze zin is iets verschrikkelijk mis: het werkwoord krioelen kun je niet ontkennen, terwijl pluis juist een ontkenning nodig heeft. Aan dit onderwerp blijk je een heel proefschrift te kunnen wijden.

Bepaalde woorden zoals het werkwoord *hoeven*, en woordcombinaties zoals de werkwoordelijke uitdrukking *kunnen uitstaan* en de woordgroep *ook maar iets*, komen alleen voor in negatieve omgevingen. Dat blijkt uit het feit dat *Je hoeft niet te komen* en *Niemand heeft ook maar iets gezien* goede Nederlandse zinnen zijn, en *Je hoeft te komen* en *Iedereen heeft ook maar iets gezien* niet. In de vakliteratuur staan deze uitdrukkingen dan ook bekend als *negatief-polaire*. Anderzijds zijn zogenoemde *positief-polaire uitdrukkingen* als *krioelen* of *een beetje ongrammaticaal* of *raar* in negatieve omgevingen. Bijvoorbeeld: *Het krioelt van de taalliefhebbers bij Onze Taal* klinkt stukken beter dan zijn ontkenkende tegenhanger *Het krioelt niet van de taalliefhebbers bij Onze Taal*, en *Het gaat nauwelijks weer een beetje beter met me sinds mijn proefschrift af is* is een veel slechtere zin dan *Het gaat wel weer een beetje beter met me sinds mijn proefschrift af is*.

Maar wat is een negatieve omgeving? Veel sprekers van het Nederlands blijken zinnen als *Hij rijdt harder dan hij hoeft* te accepteren, en vrijwel niemand heeft problemen met *Voordat je ook maar iets in de wasmachine stopt, moet je eerst in de gebruiksaanwijzing kijken*. Uit het feit dat *hoeven* en *ook maar iets* zich in deze zinnen op hun gemak voelen, volgt dat in elk geval sommige bijwoordelijke bijzinnen van vergelijking en van tijd ook tot de negatieve omgevingen gerekend moeten worden. Op het eerste gezicht zien die bijzinnen er echter niet bijster negatief uit.

● 'MONOTONE DALING'

In mijn proefschrift tracht ik een antwoord te geven op de vraag wat een negatieve omgeving is. Daarbij neem ik de theorie van de Amerikaanse taalkundige William Ladusaw als uitgangspunt. Ladusaw stelt dat alle negatieve omgevingen de wiskundige eigenschap van *monotone daling* bezitten. Deze eigenschap staat ons toe te redeneren van verzamelingen naar deelverzamelingen. Een voorbeeld kan dit verduidelijken. Sinaasappels zijn vruchten. Moeilijker gezegd, de verzameling der sinaasappels is een deelverzameling van de verzameling die alle vruchten bevat. Stel nu dat Olga niet van vruchten houdt. Dan mogen we daaruit afleiden dat Olga niet van sinaasappels houdt. De ne-

gatieve omgeving, in dit geval gecreëerd door de zinsontkenning *niet*, rechtvaardigt deze conclusie. Als we de ontkenning namelijk weglaten dan is de conclusie niet meer geldig: uit het feit dat Olga van vruchten houdt, volgt geenszins dat zij ook van sinaasappels houdt.

Dit zelfde redeneerpatroon, dat overigens al bij de middeleeuwse logici bekend was, is ook geldig bij de zoëven genoemde bijzinnen van tijd en van vergelijking. Stel dat Olga meer van patat dan van vruchten houdt, dan weet je ook zeker dat Olga meer van patat dan van sinaasappels houdt. En als we in een kookboek het volgende vinden: *Voordat u vruchten eet: eerst wassen of schillen*, dan weten we dat we ook sinaasappels voor het eten dienen te wassen of te schillen. Dus ook deze bijwoordelijke bijzinnen van tijd en vergelijking laten het redeneren van verzameling naar deelverzameling toe, wat betekent dat ook deze bijzinnen de eigenschap van monotone daling bezitten.

● ONVERENIGBARE WOORDEN

De theorie van Ladusaw is een goed begin, maar de werkelijkheid is toch ingewikkelder. Sommige negatief-polaire uitdrukkingen, zoals *ooit* en *kunnen uitstaan*, komen in bijna alle monotone dalende omgevingen voor, maar een uitdrukking als *ook maar iets* is aanzienlijk kieskeuriger. Immers, *Niemand kan de spellingcommissie uitstaan* en *Weinig mensen kunnen de spellingcommissie uitstaan* zijn allebei uitstekende Nederlandse zinnen, maar de meeste taalgebruikers vinden *Weinig mensen hebben er ook maar iets van begrepen* stukken slechter dan *Niemand heeft er ook maar iets van begrepen*. Nog weer strengere eisen aan hun omgeving stellen uitdrukkingen als *pluis* en *voor de poes*: die zijn alleen te combineren met heel sterke ontkenningen, zoals in *De minister is niet voor de poes* en *Het is niet pluis in Oude Pekela*. Een vergelijkbare drieding van tolerant, gematigd en streng vinden we bij de positief-polaire uitdrukkingen. Zo is het bijwoord *aller-*

minst onverenigbaar met alle monotoon dalende omgevingen: *Weinig kinderen zijn allerminst tevreden* en *Hij rijdt harder dan hij allerminst hoeft* zijn allebei gruwelijke zinnen. De combinatie *een beetje* daarentegen is redelijk in dalende omgevingen, zoals in *Weinig kinderen zijn een beetje tevreden*, maar veel slechter in de buurt van *niemand* of *niets* (*Niemand is een beetje tevreden*). Het bijwoord *al* tot slot geeft alleen aanleiding tot opgetrokken wenkbrauwen als het gecombi-

neerd wordt met sterke ontkenningen, zoals in *Dat probleem is niet al opgelost*.

Het Nederlands is niet de enige taal met negatief-polaire uitdrukkingen: *any* is een bekend voorbeeld van een Engels woord dat voornamelijk in negatieve omgevingen voorkomt. In andere talen blijkt het net zo goed mogelijk om verschillende soorten negatief- en positief-polaire uitdrukkingen te onderscheiden op grond van hun combineerbaarheid met ver-

schillende soorten negatieve, dat wil zeggen, monotoon dalende omgevingen. Het is ook niet zo dat monotone daling alleen een rol speelt bij zulke duistere zaken als polaire uitdrukkingen: die wiskundige eigenschap blijkt net zo goed een rol te spelen bij versterkende dubbele ontkenningen, zoals in *Niemand vertelt mij ook nooit niks*, en bij verzwakkende, zoals in *Met deze soep is weinig mis* en *We kunnen moeilijk helemaal niemand vertellen dat we gaan trouwen*. <